

WAT IS DAT EIGENLIJK: MOED?

Op zoek naar de bronnen van moed met Dag Hammarskjöld als gids.

4 maart 2017

Remonstrantse Gemeente Alkmaar

Aartsbisschop Joris Vercammen

Het is ontegensprekelijk als fenomeen interessant: deze lezingenreeks over ‘moed’. Is de keuze van het thema te verstaan tegen de achtergrond van een situatie waarin grote onverschilligheid dreigt? Zo stelt de humanist Joep Dohmen dat de moderne ziel een hoge prijs moet betalen voor de keuzevrijheid en waardenpluralisme die haar ten deel valt. Onzekerheid, innerlijke verdeeldheid en verveling, zijn aspecten van de levenservaring van moderne mensen, die verder wordt geteisterd door gevoelens van lafheid, lauwheid of middelmatigheid. Men ervaart een gebrek aan diepgang en samenhang. 1 Overigens wringt dat waardenpluralisme met de vragen waarvoor zijn komen te staan. Er moeten keuzes gemaakt worden. Je kunt niet tegelijk je de klimaatproblematiek ernstig nemen en doorgaan met een je consumptief gedrag dat de aarde uitput. En keuzes maak je op basis van een overtuiging waarvan je tenminste mag verwachten dat ze de waardigheid van elk mens nastreeft. Denk maar hoe dit speelt bij grote kwesties als het vluchtelingenvraagstuk of de vraag naar een vrijwillig levenseinde. En een overtuiging vraagt om moed en is noodzakelijk om overeind te blijven als mensen. Maar in plaats van overtuiging en moed zijn we de afgelopen decennia in Europa geconfronteerd met een eenzijdig pragmatische invulling van de politiek. ‘No nonsense politics’: het grote verhaal doet er niet langer toe. Dat is te begrijpen tegen de achtergrond van een fundamentele secularisering die op te vatten is als een ont-ideologisering. Het maakt dat ook in politieke kringen ‘overtuiging’ en dus ‘moed’ niet altijd vanzelfsprekend zijn. Onverschilligheid dreigt dus samen met een gevoel van onherbergzaamheid. De nadruk die opnieuw komt te liggen op het nationalisme en op een zgn. ‘nationale identiteit’ kan gezien worden als een gevolg van dat laatste zoals trouwens ook de hang naar geborgenheid in eigen wijk, eigen stad of dorp.

Angst en moed

Het is angst dat ons duidelijk parten speelt. Het betreft een onbestemde angst die knaagt aan ons vertrouwen in medemensen en in het leven. Angst ontstaat altijd als een mens in de knoop zit met zichzelf. Het is naar binnen gekeerde agressie die haar bron vindt in de ervaring van het zich bedreigd te weten. Onverschilligheid is dan een verdedigingsmechanisme, tegen de angst. Angst is onbestemd, en dat is het onderscheid met vrees, en angst betreft een algemeen gevoel van ongeborgenheid. Niettegenstaande dat het gaat om een begrijpelijke en gezonde reactie op een verwarrende situatie, lost angst nooit iets op. Angst leidt nooit tot een groter gevoel van veiligheid en bovendien blokkeert het alle creativiteit die nodig is om een uitweg te vinden.

Angst is de ervaring van het niet-zijn. Paul Tillich, de Lutherse theoloog, zegt dat er drie soorten van angst zijn: de angst voor zinloosheid en leegte, de angst voor noodlot en dood, en de angst voor schuld en oordeel. ‘Moed’ is het enige antwoord op deze angst. Maar ‘moed’ is dan geen ‘ethische categorie’ (die men door oefening zou kunnen verwerven en cultiveren als een soort van instrumentele eigenschap). Als angst zich aandient op het niveau waar zich de fundamentele van het leven zelf bevinden, dan zal moed maar een antwoord kunnen zijn als het ook op datzelfde niveau te situeren is. Moed kan alleen maar een morele eigenschap zijn als ze tegelijkertijd tot het wezen van het leven behoort. “Zijn kan ons tonen wat moed is, moed kan ons tonen wat Zijn is.”, schrijft Paul Tillich.²

De vraag is waar moed dan vandaan te halen is. waar is de bron van onze moed? Een ervaring van zinloosheid beneemt ons het zicht op de bronnen van de moed. Dus om die te vinden zullen we die ervaring moeten kunnen ontstijgen. Maar is dat dan geen onmogelijke opgave, opgesloten als we lijken te zitten in die ervaring van zinloosheid?

1 Joep Dohmen, Tegen de onverschilligheid. Pleidooi voor een moderne levenskunst. Ambo, Amsterdam, 2011, p. 11.

2 Paul Tillich, De moed om te zijn. Over de menselijke persoonlijkheid en de zin van het bestaan. Bijleveld, Utrecht, 2009, p. 12.

De mysticus probeert het echter wel. De mens die aan mystiek doet probeert een uitweg te vinden uit de ervaring van zinloosheid door naar verbinding en vereniging te zoeken met het goddelijke. Toch is de ervaring van de zinloosheid nooit afwezig in de mystiek. Integendeel gaat ze die ervaring vaak met de moeder wanhoop te lijf. Ook de mysticus kan de ervaring van zinloosheid niet opheffen, maar toch wordt vooral in die moeder van de wanhoop, levenskracht en dus levenszin mee-gegeven. Op die wijze is de mystieke ervaring bron van moeder.

Een tweede ervaring van zin tegenover de zinloosheid wordt gegeven in het streven naar een persoonlijke ontmoeting met God. Zoals Luther dat bv. deed. Het vraagt veel vertrouwen, vooral in de goddelijke vergeving, want God is het die mij, beperkt mens en zondaar, al dan niet aanvaardt kan. Het vraagt het vertrouwen om te aanvaardt dat men aanvaardt is. Deze ervaring is een bron van bestaansmoeder die in staat is de angst voor schuld en verdoemenis op zich te nemen.

Beide, zowel de mystieke ervaring als de ervaring van de persoonlijke relatie, zijn bronnen van moeder. Maar er is nog meer. Want ook al hebben beide alles met geloof te maken, toch gaat het geloof van een christen nog verder dan beide. "geloof is – namelijk – een toestand van gegrepen zijn door de macht van het Zijn zelf", schrijft Tillich.³ Moeder is de zelfbevestiging van het Zijn tegen alle ervaringen van zinloosheid in en die wordt uiteindelijk uit het geloof geboren. Geloof is de ervaring dat de kracht van Zijn zich doorzet, dat het leven alle angst dus overwint, zoals dat dus gebeurt in de mystieke ervaring én in de persoonlijke godsrelatie. Geloof is het 'en toch' tegen alle zinloosheid in en daaruit wordt het 'en toch' van de moeder geboren. Want dát is moeder: 'en toch' kan het anders, 'en toch' overwint het leven tegen zoveel ervaring van dood in.

Een christen leert deze moeder-om-te-zijn onder het kruis. Het kruis van Jezus is een situatie die veraf staat van elke mystieke ervaring en waar bovendien het vertrouwen in Gods acceptatie geen enkele rol meer speelt. Het is een situatie van volledige godsverlatenheid waarin Jezus echter trouw blijft aan zijn roeping⁴, met 'de moeder der wanhoop'. Dat is nu precies waar het om gaat in het geloof en dat is nu precies de situatie waarin de kracht van het Zijn te ervaren valt.

De Kerk is geroepen middelaarster te zijn van de moeder-om-te-zijn. Maar..."Het is de Kerk onder het kruis die dit alleen vermag, de Kerk die de gekruisigde predikt die tot God riep, die zijn God bleef nadat de God van het vertrouwen hem in de nacht van twijfel en zinloosheid had achtergelaten. Deel van een dergelijke Kerk te zijn, betekent het ontvangen van een moeder om te zijn waarin men zichzelf niet kan verliezen en waarin men zijn wereld terugkrijgt. Het absolute geloof, of de toestand van gegrepen te zijn door de God boven God, is niet een toestand naast andere geestelijke toestanden. (...) Daarom is dit absolute geloof de moeder der wanhoop en tevens de moeder in en boven iedere moeder."⁵

Dag Hammarskjöld

Als jongste van vier zonen wordt hij op 29 juli 1905 geboren in Jönköping (Zweden) uit het echtpaar Hjalmar Hammarskjöld en Agnes Almquist. Zijn vader was aanvankelijk professor in de Rechten aan de universiteit van Uppsala, vervolgens ook minister en ambassadeur, vanaf 1907 gouverneur van het district Uppsala en van 1914 tot 1917 eerste minister. Hjalmar Hammarskjöld behoort tot een familie waarin een cultuur van dienstbaarheid aan de publieke zaak in hoog aanzien staat, samen met de moeder om te gaan staan voor eigen opvattingen. Dag Hammarskjöld schrijft zelf dat hij van zijn vader de overtuiging erfde dat slechts een leven in dienstbaarheid enige voldoening kan geven niettegenstaande het zeker ook persoonlijk offers vraagt. Van zijn moeder erfde hij het gevoel voor het geloof als een 'staat van de geest en van de ziel'.⁶

³ Ibidem p. 158-59.

⁴ Erik Borgman, Christelijk geloof na Auschwitz: vervreemding als identiteit. In: Erik Borgman, Metamorfosen. Over religie en moderne cultuur. Klement en Pelckmans, Kampen en Kapellen, 2006, p. 209. Erik Borgman volgt op dit punt J..B. Metz.

⁵ Tillich, a.w. p. 171-172

⁶ Dag Hammarskjöld, Old Creeds in a New World. In: Foote, W. (red.) The servant of Peace. A selection of the Speeches and Statements of Dag Hammarskjöld. Harper and Row, New York, 1962, p. 23-24.

Dag studeert aan de universiteit van Uppsala Franse literatuur, rechten, filosofie en politieke economie. Dag Hammarskjöld werd na zijn studie secretaris van de Nationale Bank van Zweden (1935) en het jaar erop meteen staatssecretaris van financiën (1936-1947). Dat laatste combineerde hij trouwens vanaf 1941 met het voorzitterschap van de bank. In 1948 wordt hij staatssecretaris voor Buitenlandse Zaken en in die hoedanigheid is hij de voorzitter van de Zweedse delegatie bij de conferentie waarde de Organisatie voor Europese Samenwerking, de voorloper van de OESO (Organisatie voor Europese Samenwerking en Ontwikkeling), opgericht wordt. In 1951 wordt hij minister zonder portefeuille in de Zweedse regering die hij vooral moet ondersteunen met zijn economische kennis. Nooit behoorde Dag Hammarskjöld tot ene politieke partij en hij werd dan ook op het ogenblik van zijn verkiezing tot baas van de Verenigde Naties – in 1953 - gezien als een technicus.

Toch zal het optreden van Hammarskjöld niet zonder visie zijn, getuige bijvoorbeeld het tot stand komen van de ‘blauwhelmen’. Hammarskjöld krijgt in zijn periode als Algemeen Secretaris te maken met belangrijke crises: de spanningen tussen China en Amerika naar aanleiding van de Korea-oorlog (1954), de Suez-crisis (1956), de crisis in het Midden Oosten (1958) en de Congo-crisis (1960). In 1961 komt hij dan om in een vliegtuigcrash bij Ndola in het toenmalig Rhodesië (het huidige Zimbabwe). Hij was op weg om vredesbesprekingen te gaan voeren met Moïse Tshombe (1919-1969), de leider van de Katangese opstandelingen die over het algemeen werd gezien als een pion van het Westen dat Russische invloed op het nieuwe continent zoveel mogelijk wilde indammen⁷. De crash is nog steeds niet opgehelderd en na een nieuwe wetenschappelijke publicatie in 2012, werd het onderzoek door de Verenigde Naties voor de derde keer opnieuw geopend. ⁸

Dagboek

Toen in 1963 de tekst Dag Hammarskjöld's dagboek werd gepubliceerd, waren de meningen in Zweden erg verdeeld.⁹ Het boek kende in weinig maanden ettelijke herdrukken. Mensen stonden versteld van zoveel gelovige diepte in de persoonlijkheid van deze staatsman en hoogste diplomaat. Evengoed stelden anderen dat Dag Hammarskjöld nu juist op het terrein van het geloof het spoor bijster was geraakt. Mystieke teksten geven nu eenmaal evenzeer aanleiding tot het fronsen van wenkbrauwen als tot het openen van het eigen hart. Merkstenen is een grote mystieke tekst waarin Dag Hammarskjöld verslag doet ‘van zijn onderhandelingen met zichzelf en met God’, zoals hij schrijft in de ongedateerde brief aan zijn vriend Leif Belfrage waarin hij hem suggereert de tekst eventueel te publiceren.¹⁰ Het dagboek behoort ondertussen tot de ‘klassieke modernen’ en is een inspiratiebron geworden voor velen die net als de auteur de eigen spirituele groei ernstig willen nemen.

Dienaar van de publieke zaak.

Hij wist zich geroepen om als ‘public servant’ bij te dragen aan de wereldvrede en de eenwording van de mensheid. Hij beleefde zijn werk als een goddelijke roeping waaraan hij zich gewonnen had gegeven, naar het voorbeeld van de ‘Man van Nazareth’, zoals hij Jezus noemt. Dienaar van de publieke zaak: dat wilde Dag Hammarskjöld zijn. Niet uit ambitie, maar omdat hij de uitnodiging daartoe ergens in zijn leven gevonden had. “De inzet zoekt ons, niet wij de inzet. Daarom ben je er trouw aan, als je wacht, in bereidheid. En handelt – als de vraag gesteld wordt.” (155), schrijft hij in 1955¹¹. Je moet er bewust voor willen leven en ‘empathisch ingesteld’ zijn, vindt Hammarskjöld. Hij voelde zich in twee werelden leven: de wereld van de politieke actie, noodzakelijk om concreet bij te dragen tot de humanisering van de wereld, en de innerlijke wereld van de diepe stilte die elke mens in het eigen hart ontdekken kan. Hammarskjöld ervoer dat die stilte de bakermat is voor vruchtbare actie. Wie niet af en toe in die stilte wonen wil, wordt een dienaar van particuliere belangen maar niet langer van de mensengemeenschap. Maar het was ook een strijd om tegelijk in deze twee werelden te leven en het innerlijke evenwicht te bewaren.

⁷ Katanga is een provincie van Congo. Zij is rijk aan ertsen: koper, god en uranium. Na de onafhankelijkheid van Belgisch Congo in 1960, scheurde deze provincie zich af om gedurende 15 maanden een onafhankelijke staat te vormen, van september 1960 tot december 1962.

⁸ Susan Williams, *Who killed Hammarskjöld? The UN, the Cold War and White Supremacy in Africa*. Hurst, London, 2011.

⁹ Dag Hammarskjöld, *Vägmärken*. Albert Bonniers Förlag, Stockholm. De eerste editie in het Nederlands: *Merkstenen*. Gottmer en Orion, Nijmegen en Brugge, 1965.

¹⁰ Dag Hammarskjöld, *Merkstenen*. Gottmer en Orion, Nijmegen en Brugge, 1978 (zesde druk), p. 19.

¹¹ De cijfers tussen haakjes na de citaten, verwijzen naar de bladzijden uit de zesde druk van *Merkstenen*.

Het gevaar bestaat erin dat men in die openbare wereld het contact met zichzelf verliest, met de eigen beweging en overtuiging. Daarbij wordt verondersteld dat er van die beweging ook sprake is. De vraag is namelijk waarom je aan politiek doet, waarom je deze opdracht op je hebt genomen én zelfs of je het ook ervaart als een opdracht die je werd toevertrouwd.

Innerlijk proces

Hammarskjöld is vanaf zijn jeugd bekend met een zekere bestaansangst. De vraag naar 'de moed om te zijn' is voor hem geenszins theoretisch. "Ik verlang het absurde: dat t het leven zin heeft. Ik vecht voor het onmogelijke: dat mijn leven zin krijgt. Ik durf niet, weet niet hoe ik zou kunnen geloven: dat tik niet alleen ben." (96), schrijft H. in 1952. Hij is dan 45 jaar. Hij vecht in die jaren met een groot gevoel van eenzaamheid. "Bid dat je eenzaamheid de stimulans wordt om iets te vinden waar je voor kunt leven, groot genoeg om ervoor te sterven." (96) geeft hij zichzelf als advies. Opvallend is dat hij deze eenzaamheid ook probeert te beschermen. Doorheen zijn hele leven tot dan toe heeft hij zich trouwens geoefend in eenzaamheid en stilte. Hij is zich erg bewust dat zowel het fysieke lawaai als het 'morele lawaai' van een narcistische levenshouding alleen maar leiden tot meer oppervlakkigheid en grotere leegte. Lawaai is het overschreeuwen van de angst.

Hij is zich bewust van zijn morele verantwoordelijkheid als mens. "Je kunt niet spelen met het dier in je zonder helemaal dier te worden...Wie zijn tuin schoon wil houden reserveert geen grond voor onkruid." (30) Beter is dus te kijken achter je behoeften om met 'het dier in je te spelen' of met de leugen, of met de wreedheid. Wie dat doet ko bij de bestaansangst uit.

Hammarskjöld heeft ook gevochten heeft met angsten en depressieve gevoelens. Door zich geestelijk en mentaal te oefenen slaagde hij erin zijn leven in handen te hebben. Van jongs af aan lijkt hij gedreven om het leven te doorgronden. "Verder word ik gedreven, een onbekend land in. (...) Aldoor vragend zal ik aankomen, daar waar het leven wegklinkt – een klare zuivere toon in de stilte. (...) Morgen zien we elkaar, de dood en ik -, Hij al zijn degen stoten in een wakend man.", klinkt het in een tekst die H. schreef als hij de tweede helft van zijn twintiger jaren was. (23-24)

Hammarskjöld cultiveert de stilte in zijn leven en probeert er rust te vinden. "Wij hebben allen een kern van stilte in ons, omgeven door stilte", schrijft H. in zijn introductietekst voor de stilte in het gebouw van de VN te New York¹². Die stilte is leegte. Die kan teken van angst zijn. Die kan echter ook beschikbaar zijn. Zo schrijft Hammarskjöld dat de mens een leeg vat is dat door God gevuld wordt met de drank die God zelf is en die door God ook gedronken wil worden. (100) Zo citeert Hammarskjöld op kerstmis 1956 Meester Eckhart die er de nadruk op legt dat de mens zorg moet besteden aan zijn ziel waarin een 'ongestoorde, zwiigende stilte' moet heersen opdat de wedergeboorte als nieuwe mens plaats zou kunnen vinden. Die nieuwe mens is degene die zich laat uitnodigen door wat zich in de stilte aan hem en haar opdringt. "Door de stilte scheurt altijd het telefoonsignaal van het gesprek dat we ontvlucht zijn, maar waaraan we nooit kunnen ontkomen." (49) De leegte van de stilte maakt het mogelijk dat we gegrepen worden door de aanwezigheid van de ander die op een of andere wijze toegang vraagt tot ons hart.

Gegrepen worden

Hammarskjöld heeft het in dit verband over 'orders die in het geheim gegeven worden'. Het gaat erom dat er in je iets (of iemand) verschijnt die je gehoorzaamheid vraagt. Niet dat je niet vrij zou zijn, dat ben je en dat blijf je, maar het beroep dat op je gedaan wordt is zo direct dat er ook alleen maar een duidelijk ja of nee kan op volgen. Het is een gehoorzaamheid als 'de moed tot vrijmoedig spreken' om het met Michel Foucault¹³ te zeggen. Het is een gehoorzaamheid die je hele wezen omvat en die het rechtstreeks gevolg is van het gegrepen-zijn. Het is in geen enkel opzicht een gehoorzaamheid aan bepaalde instituties, structuren of particuliere belangen anders dan die van wat aan je appelleert.

Het gaat om een intuïtieve ontdekking van de zin van je leven. Die ervaring geeft je de moed om te doen wat je moet doen, of liever het woord moed wordt zelfs overbodig. De bekende tekst in dit verband is die

¹² Monica Bouman, De levensweg van Dag Hammarskjöld. Ten Have, Kampen, 2006, p. 175.

¹³ Michel Foucault, De moed tot waarheid. Het bestuur van zichzelf en de anderen II. Boom, Amsterdam, 2014, bv. p. 382 ('parrhēsi' zie men in de Griekse oudheid)

van Pinksteren 1961: “Ik weet niet wie – of wat – de vraag stelde. Ik weet niet wanneer zij gesteld werd. Ik herinner me niet dat ik antwoordde. Maar eens zei ik ja, tegen iemand – of iets. Vanaf dat moment heb ik de zekerheid dat het leven zinvol is en dat mijn leven, in onderwerping, een doel heeft. (...) Aan de Ariadnedraad van dit antwoord voortgeleid door het labyrint van het leven, bereikte ik een tijd en een plaats waarop ik beseftte dat deze weg naar een triomf voert die ondergang is en naar een ondergang die triomf is, dat de prijs die je ontvangt voor de inzet van je eigen leven smaad is, en dat de diepte van de vernedering de enige verheffing is die voor de mens mogelijk is. Daarna had het woord ‘moed’ voor mij zijn zin verloren, omdat me niets meer ontnomen kon worden. Verder op de weg leerde ik stap voor stap, woord voor woord, dat achter ieder zin van de held van het evangelie een mens staat en de ervaring van een mens. (...) ook achter ieder woord op het kruis.”(200)

Het woord ‘moed’ had voor Hammarskjöld zijn zin verloren omdat er gewoon gedaan moet worden wat er te doen staat voor hem die ja gezegd heeft. Op een andere plek in *Merkstenen* zegt Hammarskjöld het zo: “Moed? Op het niveau waarop het enige belangrijke is: de trouw van een man aan zichzelf, is dit woord zinloos. Was hij moedig? – Nee, maar logisch.”(134)

Hiermee verwijst Hammarskjöld naar Jezus wiens zelfovergave hij probeert te doorgronden. Zo commentarieert hij het gebeuren van de voetwassing op de laatste avond van Jezus’ leven. Hammarskjöld beschrijft hoe niemand van de kring rond Jezus begreep waarom hij moest handelen zoals hij deed. Jezus had alles ingezet op die ene mogelijkheid die hem gegrepen had toen hij teruggekeerd was uit de woestijn en toen hij verheerlijkt werd op de Taborberg. Jezus was er zich van bewust dat slechts al dienend ‘de nieuwe Wereld van het Rijk Gods’ tot stand zou kunnen komen. Die weg zou hij ten einde toe gaan, daarvoor zou hij zijn leven geven als het niet anders kon. “Zie je wat ik gedaan heb? Ik ben onder u als degene die bedient...zo moeten ook jullie elkaar de voeten wassen. Heb elkander lief. Mijn vrede geef ik jullie!”¹⁴ Het was die ene en enige mogelijkheid om een beslissende wending te geven aan de mensenwereld in de richting van de broeder- en zusterschap die door God bedoeld is. Juist door in te zetten op die ene mogelijkheid komt Jezus definitief in de eenzaamheid terecht als uiteindelijk haast niemand nog naast hem in die mogelijkheid blijft geloven. Juist zijn overgave aan die ene mogelijkheid brengt hem uiteindelijk op het kruis.

Er moet een keuze gemaakt worden. Geconfronteerd met de angst in onszelf en in de wereld, is het de vraag of we ons laten grijpen door de nood van de ander die beroep op ons doet. Het is de keuze tussen wat Hammarskjöld noemt ‘wanhopen in verlatenheid’ of inzetten op de mogelijkheid van de verbondenheid en daarmee toegang krijgen tot ‘een gemeenschap die het individu te boven gaat’. Maar daar is een geloof voor nodig dat bergen verzet, voegt Hammarskjöld er aan toe. (82) Zou dat een synoniem kunnen zijn voor wat wij doorgaans toch ‘moed’ blijven noemen?

Ontvankelijk blijven

Het ligt wellicht meer voor de hand om over te schakelen op routine en uitwendig vertoon. Dat gaat dan echter wel ten koste van het contact met jezelf en op die wijze wordt de weg naar de bron van de moed afgesloten. Het vraagt om een bepaalde discipline die te maken heeft met aandacht en met empathie, om je bewust te blijven van de aanwezigheid van het appel dat in je leven besloten ligt. Ingaan op dat appel is namelijk bron van moed. Op een vraag van een journalist naar de attitude die een vredeswerker zou moeten hebben, reageert Hammarskjöld spontaan “Hij moet zich tot het uiterste inspannen om aandachtig te zijn zonder zijn innerlijke stilte te verliezen, hij moet door de ogen van de ander kunnen kijken en zich kunnen inleven in hun persoonlijkheid, zonder de eigen kijk te verliezen.”¹⁵ Hammarskjöld bedoelt dat men zich niet mag laten afleiden door uiterlijkheid of bijkomstigheden, maar telkens de eigen stilte moet ingaan om daar het appel van de ander te beluisteren. Het vraagt een grote ontvankelijkheid en luisterbereidheid en tegelijkertijd een grote innerlijke vrede zodat men niet gehinderd wordt door eigen frustraties en driften. Niets te verdedigen hebben en niets anders te ambiëren dan welzijn van mensen, zijn de fundamenten voor deze innerlijke rust. “Ontvankelijk blijven – Uit nederigheid. En om je zachtheid te redden. Ontvan-

¹⁴ Vergelijk Johannes 13 e.v.

¹⁵ Geciteerd door Lipsey, Dag Hammarskjöld. *A life*. The University of Michigan, Ann Arbor, 2013, p. 607.

kelijk blijven – en danken. Hiervoor: dat je mag luisteren, zien, begrijpen.”, schrijft Hammarskjöld in 1955 (123). Zo vind je de bron van moed en geef je anderen ook moed.

Het gaat er om, zoals Buber het noemt, “in de liefde te staan”. “Wie in de liefde staat en in haar staande de wereld bekijkt, ziet de mensen los van hun gebondenheid aan het alledaags gevoel. Goede en boze mensen, verstandige en dwaze, mooie en lelijke worden dan een voor een werkelijke mensen: stuk voor stuk worden zij tot een Gij, d.w.z. losgemaakt uit het gewemel treden zij naar voren, op zichzelf en als wezen tegenover mij. Er ontstaat op een merkwaardige wijze keer op keer op exclusiefs – en zo kan een mens helpen, genezen, opvoeden, verheffen, redden. Liefde is verantwoording van een Ik voor een Gij (...)”.¹⁶ Voor Buber gaat het hierbij om het beleven van een natuurlijke verbondenheid die met het mens-zijn meegegeven is, van in de moederschoot. Die verbondenheid heeft voorrang op de natuurlijke gescheidenheid (de Ik-Het-relatie) waarmee de mens pas later in de ontwikkeling te maken krijgt. De gescheidenheid maakt de instrumentele omgang met de werkelijkheid mogelijk en die is ook noodzakelijk. De ‘herinnering’ aan de verbondenheid houdt echter de weg open naar de relatie tussen mensen als gelijkwaardige mensen, partners in een wereld die ze delen met elkaar.

Het is deze relatie die uiteindelijk ons de moed geeft, die angst kan overwinnen. Bovendien is, volgens Buber, elk ‘bijzonder Gij een doorkijk naar het eeuwige Gij’.¹⁷ Gebed en offer zijn de ‘de twee grote dienen’ zijn de vormen waarmee de relatie tot ‘het Eeuwige Gij’ gestalte wordt gegeven. De bidder beleeft de onvoorwaardelijke afhankelijkheid die fundamenteel is voor een mens en groeit in zijn gebed naar telkens grotere onthechting. “Want wanneer hij niets meer voor zichzelf begeert, ziet hij de vlam van zijn werken het hoogst branden.”, schrijft Buber.¹⁸ Offerbereidheid is het bewustzijn dat God mensen nodig heeft en dat onze kleine wil zich moet voegen naar Gods grote wil. Aan het ‘Uw wil geschiede’ moet, volgens Buber toegevoegd worden: ‘door mij die Gij nodig hebt’.¹⁹ Bidden en offeren zijn te onderscheiden van magie omdat zij niet het manipuleren van de Eeuwige op het oog hebben, maar integendeel de onvoorwaardelijke zelfgave.

Hammarskjöld is zich bewust van de aanwezigheid van God in zijn leven. Gebed en offer zijn dan ook realiteiten voor hem. H. verlangt ernaar om ingeschakeld te worden in Gods ijver voor de mensenwereld die God wil omgevormd zien tot een vredevolle gemeenschap. Hammarskjöld bidt: “U, die ik niet ken, maar aan wie ik toebehoor. U, die ik niet begrijp maar die mij heeft toegewijd aan mijn eigen lot. U.” (211) Dat lot van Hammarskjöld is waardoor hij zich liet grijpen en uitdagen: ‘dienaar van de publieke zaak’ te zijn. Daar staat hij voor en daar gaat hij voor, daaraan is hij trouw, wat het hem ook brengen moge. Zoals Jezus trouw bleef aan zichzelf en ‘aan die ene mogelijkheid’ en dus aan de Eeuwige waardoor ook Jezus zich had laten grijpen.

Men zegt van Hammarskjöld dat hij een mysticus is. En dat is hij zeker in de zin dat hij een ‘bezetene van God’ was.²⁰ Maar Hammarskjöld’s godsrelatie is ook een zeer persoonlijke. Van zijn eigen Lutherse traditie heeft hij geleerd te vertrouwen op Gods vergeving en weet hij zich door God geaccepteerd. Maar uiteindelijk is het zijn geloof, als een gegrepen zijn door mensen en hun noden, dat voor hem de bron van moed wordt. In de relatie, die liefde is in de zin zoals Buber het bedoelt, ontdekt Hammarskjöld de bron van moed die uiteindelijk in God zelf haar oorsprong vindt. Die liefdesrelatie is het ‘en toch’ van het geloof dat het ‘en toch’ van de moed voortbrengt.

Als je een antwoord wil geven op de angst in jezelf en in de wereld zul je je in die relatie moeten wagen. Want zoals H. in zijn radio-boodschap ter gelegenheid van oudjaar zegt: “om voor mensen een wereld te bouwen zonder angst, moeten we zelf zonder angst zijn. Om een rechtvaardige wereld te bouwen, moeten we zelf rechtvaardig zijn. En hoe kunnen we aan bevrijding werken als we zelf geen vrije geest hebben? En

¹⁶ Martin Buber, *Ik en Gij*. Bijleveld, Utrecht, 1973, p. 17-18.

¹⁷ *Ibidem* p.79

¹⁸ *Ibidem* p.87

¹⁹ *Ibidem* p. 88

²⁰ Herwig Arts, *Een kluisenaar in New York. De spiritualiteit van Dag Hammarskjöld*. Pelckmans en de Standaard, Antwerpen en Amsterdam, 1986, p. 86.

hoe kunnen we anderen vragen om offers te brengen, als we zelf daartoe niet bereid zijn? Sommigen zullen zeggen dat het hierbij slechts gaat om nog eens te meer een rijtje van nobele principes die veraf staan van de harde realiteit van de politiek...ik ben het niet met hen eens...". 21

Moed tot vriendschap

Moed is dus altijd moed om vriendschap aan te gaan. Dat is het soort moed dat een afdoend antwoord geeft op de angst. Zo kom ik terug bij mijn begin en bij Joep Dohmen die naar een antwoord zoekt op de onverschilligheid in onze samenleving. Die onverschilligheid is een vlucht en een dekmantel voor de bestaansangst die tekenend is voor onze cultuur. Dat antwoord is volgens Dohmen een 'moderne viend-schapscultuur'.²² Vriendschap is immers de enige bescherming tegen de principiële onzekerheid van de menselijke conditie. Door het delen en samen dragen van elkaars beperktheid vat je samen de moed om dreigende onverschilligheid te weerstaan. Je gaat samen op zoek naar authentieke levensvervulling en levenszin. Je laat je grijpen door elkaar en gaat voor elkaar door het vuur van wanhoop en dreigende zinloosheid als het moet. Want het grootste geluk dat je kennen kan is de ervaring hoe een ander – voorbij aan elke angst - tot levensvervulling komt.

De vraag luidde dus: "Moed: wat is dat eigenlijk?" Het antwoord zou kunnen zijn: het is geloof als het gegrepen zijn door de mogelijkheid van de zelfgave. Maar eigenlijk is dat hetzelfde als vriendschap, toch?

21 Geciteerd in Roger Lipsey, a.w. p. 609.

22 Vergelijk Joep Dohmen, a.w. p. 263-285.